

**Az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadás latin nyelvű
kísérő versciklusa**

Jelige: 'lymbus'

Tartalomjegyzék

I. Előszó.....	2
II. Bonfini történeti művének keletkezés- és kiadástörténete.....	3
III. Adrianus Wolphardus és a legkorábbi Janus-kiadások	5
IV. Mátyás, a hős bajnok	7
V. Mátyás, a Messiás.....	12
VI. Szinkretisztikus látásmód a kolozsvári-kiadvány előszavában	16
VII. A magyarság eredetnarratívái a történetírói hagyományban	19
VIII. Eredetnarratívák szintézise a kolozsvári kiadás kísérőverseiben	20
IX. Összegzés – a kolozsvári Bonfini-kiadás szemléletmódja	22
X. Felhasznált irodalom	25

Az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadás latin nyelvű kísérő versciklusa

I.

Előszó

„S még a latin múzsák is – mondják – tégedet áldnak,
Mert kegyeléd őket pannoni föld díszé te!
Vaj’ mi dicső látvány, ha te harczi sisakkal a hadban
Őnekik áldozol! Így ki ne követne, király?”¹

Mátyás 1463. évi boszniai hadjárata után és II. Pius tervezett kereszteshadjárata előtt írta meg Antonio Constanzi az első Mátyás királyt dicsőítő költeményt, amelyben egyértelműen kifejezésre jut az a kettős elvárás, amelyet az olasz humanisták támasztottak Mátyással szemben a XV. században. Az itáliaiak azt remélték, hogy Hunyadi János után Mátyás lesz az az ember, aki megvédi Európát a török pusztítástól és ezzel egyszersmind felszabadítja az európai civilizációt a barbár elnyomás alól. Klaniczay Tibor *A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz*² című tanulmányában éppen erről a Mátyás felé irányuló megnövekedett érdeklődésről, a reneszánsz uralkodóba vetett nagy reménysegekről és az ezen várakozások talaján lassanként kisarjadó Mátyás-mítoszlól ír.

A XV. században Közép-Európa a törökök célkeresztjébe került. Ez az ellenség súlyos veszélyt jelentett mind a kereszténység, mind az európai kultúra számára. A helyzet megoldása a közép-európai országok mellett talán a kevésbé érintett, ám annál érdekeltbb Itália számára volt a legsürgetőbb. Szükség volt egy kellően markáns, nagy volumenű egyéniségre, aki képes a közép-európai erők összefogására egy közös cél érdekében, hogy megvédjék az igaz hitet és a humanizmust. A fent idézett költemény keletkezése után nem sokkal, 1468 októberében írta meg Janus Pannonius a *De inundatione*³ című elégiáját, amelyben elsőként jelent meg a később – többek között a törökellenes retorikai irodalomban –

1 HEGEDŰS István, *Egy olasz költő Mátyás királyhoz*: ItK, 1903/ 1., 81.

2 KLANICZAY Tibor, *Hagyományok ébresztése*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976, 166-190.

3 Janus Pannonius munkái latinul és magyarul, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1972, 370-380.

kiteljesedő *Magyarország a kereszténység védőbástyája*’ toposz gondolati magva a következő kontextusban: az Európa-szerte dúló török háborúk az egész világot elpusztító özönvíz látomásaként jelennek meg. Janus tesz egy utolsó kísérletet a föld megmentésére, az *orbis mundi* vezeklése helyett felajánlja a magyarság engesztelő áldozatát a haragvó égilakóknak: „Sőt, ha mi, hunok az emberiség bűnét egyedül lemoshatjuk, minekünk édes az áldozat is.”⁴ A magyarok önfeláldozó, megváltói szerepe fogalmazódik itt meg⁵, azonban az itáliai humanisták már jó előre látták, hogy csakis a magyarságba s talán nem is a magába a népbe, hanem sokkalta inkább a hun nemzet nagy reménységű királyába vethetik bizalmukat, hiszen egyedül Mátyás lehet az újjáéledő kereszties eszme vezére és ahogy Marsilio Ficino, az olasz humanizmus egyik legfőbb képviselője nevezi, ő lehet a Messiás, aki a görög ókor filozófusait, költőit, szónokait, történetíróit a pokolból a fényre és az életre visszavezeti.⁶

Antonio Constanzi fent idézett versére Mátyás Janus Pannonius által válaszolt 1464-ben, amely költemény az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadás záróvers pozíciójában szerepel. Ez a szöveg fogja dekódolni a kiadvány olvasatát, ebből a versből kiindulva érdemes hozzáfogni a kötet egészének értelmezéséhez. Mielőtt a Constanzi-nak írott válaszvers mentén hozzákezdénék az említett kolozsvári kiadvány interpretálásához, tekintsük át röviden Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* című történeti munkájának keletkezés- és kiadástörténetét.

II.

Bonfini történeti művének keletkezés- és kiadástörténete

Antonio Bonfini, az itáliai születésű humanista történetíró Mátyás király felkérésére megírta *A magyar történelem tizedei* című nagyszabású történeti munkáját, amely mű a magyarság történetét a kezdetektől 1496 júliusáig dolgozta fel. Bonfini alkotása sokáig kéziratos formában terjedt, mígnem elsőként 1543-ban Bázisban Brenner Márton kiadta az első három decast.⁷ A Brenner-féle kiadványnak már a szerkezeti felépítése is arról tanúskodik, hogy az a teljesség igényével és tudományos jelleggel készült. A kötet Brennernek a Révai Ferenchez címzett előszavával kezdődik, amelyben a szerző Mátyás

4 Janus Pannonius munkái latinul és magyarul, 1972, 375.

5 SZÖRÉNYI László, *Harmóniára teremtvé*, Bp., Lucidus Kiadó, 2009, 58.

6 KLANICZAY, 1976, 166.

7 A DEENK 704589 jelzetű példányát használtam: *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades tres, nunc demum industria Martini Brenneri Bistriciensis Transsylvani in lucem aeditae antehac nunquam excusae*

király uralkodását dicsőíti. A főrészt előtt szerepel egy katalógus, amelyben ABC-rendben vannak felsorolva azok az auktorok, akiknek a művét Bonfini felhasználta az első három decas megírásához. A kötet főegységében szereplő első három decas könyvei után Pannónia történelmének kronológiája következik. A kiadványt T. Alexander Cortesius *De Matthiae regis laudibus bellicis* című költeménye zárja le. Természetesen számos olyan kisebb-nagyobb egysége van még a kiadásnak, amit itt nem említettem, ám ebből a néhány részletből is világosan kitűnik, hogy a Brenner-féle kiadvány milyen alapos és sokrétű szöveggözlést tár a befogadóközönség elé.

A bázeli megjelenés után 1565-ben Kolozsvárott Heltai Gáspár sajtó alá rendezte Bonfini történeti művének addig kiadatlan, Hunyadi Mátyás koráról szóló részét *Historia inclity Matthiae Hunyadis*⁸ címen. Minden feltétel adott volt Kolozsvárott egy olyan színvonalú szöveggözlés megszületéséhez, mint az 1565-ös kiadvány: a városban ekkortájt virágzott a latin nyelvű költészet, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az 1567-ben Heltai Gáspár műhelyéből kikerült, legrégebbi poétikai tankönyv: Károlyi Péter *Institutio de syllabarum et carminum ratione* című műve.⁹ Károlyi 1566-ban lett a kolozsvári iskola rektora, amely intézmény ekkortájt a melanchthoni humanizmus jegyében működött: „A kolozsvári iskola ekkor olyan színvonalú, hogy belőle külföldi akadémiákra mehetnek a diákok.”¹⁰ Az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadáshoz ajánlóverseket író költők közül is többen mentek a wittenbergi egyetemre tanulni, „a...versírók közül hárman – Paksi, Thordai, Decsi – már 1566. május 20-án a wittenbergi egyetemre iratkoztak be.”¹¹

A kolozsvári kiadás címlapján a kötet keletkezésének körülményeire és tartalmára vonatkozóan hasznos információkat kapunk: Antonio Bonfini a híres Hunyadi Mátyásról, Magyarország királyáról szóló történetének harmadik és negyedik dekádjából származó könyvek vannak e kiadásban összerendezve, amelyek ezidáig rejtve voltak és sehol sem voltak kinyomtatva, az 1565-ös sajtó alá rendezésben pedig a kolozsvári egyház segítette Heltait. A címlap után rögtön Szikszai Fabricius Balázs előszava következik. A praefatio után

8 A DEENK 701890 jelzetű példányát használtam: *Historia inclity Matthiae Hunnyadis, regis Hungariae augustissimi ex Antonij Bonfinij, historici disert, libris decadis primum tertiae quartae /quae latuit hactenus nullibi(ue) impressa fuit/ in unum congesta ac disposita a Caspare Helto Claudipolitanae ecclesiae ministro ac typographo...Claudiopoli 1565 [Heltai]*

9 BÁN Imre, *Károlyi Péter Poétikája*, ItK, 1970/ 5-6., 560.

10 NAGY KÁLOZI Balázs, *Károlyi Péter=A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*, szerk. BARTHA Tibor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1967, 482.

11 Uo. 482.

a Mátyás királyt dicsőítő versek¹² sorakoznak, amelyekből szám szerint 16 van, az első költeményt maga Szikszai írta, a többi 15 pedig egytől egyig Fabricius Balázs kolozsvári tanítványainak tollából származik. Az alkotók neve: Paksi Mihály, ifj. Thúri Pál, Tordai Ádám, Decsi Gáspár, Miskolci Pál, Hunyadi Demeter, Gyulai Pál, Lukas Kratzer, Kopácsi Ferenc, Pécsi János, Tolnai Bálint, Zilahi János, Kolozsvári Serarius György, Szikszai Agricola Demeter, Pesti János.¹³ A verseket Heltai Gáspár rövid bevezetője követi, majd a főrészben Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum decades* című történeti munkájának a Mátyás királyra vonatkozó, eddig még kiadatlan fejezetei szerepelnek: a III. dekád IX. és X. könyve illetve a IV. dekád I-VI. könyvei. A kiadványt a Janus Pannonius által Mátyás nevében Antonio Constanzi, olasz költőnek írott költemény zárja le.

Bonfini teljes történeti művét aztán 1568-ban Zsámboky János adta közre Bázelen, ezután pedig számos kiadás látott még napvilágot 1771-ig. Heltai Gáspár 1575-ben megírta Magyar krónikáját, ami tulajdonképpen Bonfini művének kivonatos magyar fordításán alapszik. Dolgozatom tárgya az 1565-ös kolozsvári kötet, amely az első magyarországi Bonfini-kiadás. Kutatásaimat elsősorban a kiadvány latin nyelvű versciklusára összpontosítottam. Céлом egyértelműen kimutatni, hogy a költeményekben kirajzolódó Mátyás-portré és a magyarság nemzeti identitását meghatározó új kísérlet milyen szemléletmódot tükröz.

III.

Adrianus Wolphardus és a legkorábbi Janus-kiadások

Dolgozatom első részének zárásakor már említettem, hogy az 1565-ös Bonfini-kiadásban is helyet kapó, Antonio Constanzinak írott válaszversből kiindulva fogom értelmezni a kiadvány többi költeményét. Mielőtt azonban belefognék ebbe a vállalkozásba, érdemes elgondolkozni azon, hogy Janus Pannonius említett verse milyen úton-módon, milyen forrásból került be a kolozsvári kötetbe. Ernuszt Johanna 1939-ben megjelent

12 *Epigrammata in historiam Matthiae Hunyadiis, Regis Ungariae Serenissimi, scripta in Schola Claudiopolitana, gratitudinis & observantiae in patriam ergo* (A versek műfordítása megtalálható: TÓTH István, *Műzsák fellegvára*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977. 33-50., Tóth István műfordítása nem érzékeli a paeon-jelenség súlyát sem a kötet, sem a korszak tekintetében.)

13 Michael Paxius, Paulus Turius junior, Adamus Thordensis, Caspar Decius, Paulus Miscoicius, Demetrius Hunyadinus, Paulus Julensis, Lucas Cracerus Bistriciensis, Franciscus Copacius, Joannes Quinqueecclesiensis, Valentinus Tolnensis, Joannes Zilahinus, Georgius Serarius Claudiopolitanus, Demetrius Agricola Szikszai, Joannes Pesthius

monográfiája¹⁴ Adrianus Wolphardus-ról, az erdélyi humanistáról szól, aki egész életében arra törekedett, hogy Janus Pannonius életművének legalább egy csekély részét megmentse az utókor számára. Többek között neki köszönhető az, hogy ma olvashatjuk Janus alkotásait.

Wolphardus 1491-ben született Nagyenyeden, majd Gyulafehérvárott járt iskolába, ahol Udalricus Budensis vette a szárnyai alá, akinek a neve jelen dolgozat szempontjából rendkívül fontos, ugyanis ő keltette fel Wolphardus figyelmét az irodalom, s maga Janus Pannonius iránt is. Adrianus 1509-1512-ig aztán a bécsi egyetemen tanult, ahol teljes mértékben a német humanizmus bűvkörébe került. Később a svájci humanistával, Vadianus-szal is megismerkedett, akinek hatására elkezdett költészettel foglalkozni, majd kiadói munkásságba is fogott. Mi volt Wolphardus célja a szövegközléseivel? „Kiadásainál mindig az a szempont vezette, hogy azokból az ifjúság tanuljon s ezért lehetőleg olyan műveket választott ki, amelyeknek értelmi és erkölcsi nevelő hatása is volt.”¹⁵ Első ízben 1512-ben – mikor már készült eltávozni Bécsből – tudott foglalkozni Janus Pannonius műveivel, s ekkortájt történt, hogy Paulus Crosnensis kiadta Janus Guarino Veronensishez írott panegyricusát. A sajtó alá rendezésben Wolphardus is segédkezett, sőt három ajánlókölteményt is készített a kötethez.¹⁶ „Wolphardus figyelme később teljesen Janus felé fordult, szinte életcéljául tűzte ki, hogy e nagy költő műveit az enyészettől megmentse. Ez a tevékenység teljesen kielégítette humanista-irodalmi ambícióit.”¹⁷

1512-ben Wolphardus hazatért Magyarországra, ám az ott Mátyás halála után uralkodó viszonyok nem kedveztek a humanista szellemiségű férfinak, aki egyre inkább visszavágyódott Bécsbe. Ezt követően csak nagy sokára, 1521-ben adatott meg számára a lehetőség, hogy Itáliába utazzon jogot tanulni, s ebben a periódusban a pihenésre szánt időt kihasználva ismét kiadói munkálatokba fogott. 1522-ben Bolognában sikerült sajtó alá rendeznie Janus Marcellusra írott panegyrisét illetve Plutarchos és Demosthenes fordításait. Egy évvel később, 1523-ban pedig Janus Pannonius 15 elégiáját adta ki. Az elégiákhoz egy, a panegyricushoz két Janust dicsőítő költeményt fűzött Wolphardus, aki nem csupán felkutatta és kiadta ezeket a szövegeket, hanem mindemellett még rendkívül precíz filológiai – szövegrendező, -javító – munkálatokat is végzett rajtuk. Wolphardus kettős célt fogalmazott meg kiadói munkásságával kapcsolatban: egyrészt Janusnak és az egész magyar népnek

14 ERNUSZT Johanna, *Adrianus Wolphardus*, Bp., Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem Latin Filológiai Intézete, 1939.

15 Uo. 26.

16 Uo. 29.

17 Uo. 29-30.

emléket állítani a művek publikálásával, egyszersmind hasonló tevékenységre buzdítani kora ifjúságát. Wolphardus 1542-ben bekövetkező halála után öccse, Hilarius, aki már korábban ajánlóverseket írt bátyja Janus-kiadásaihoz, még később is foglalkozott Janus-szal.

Amint láttuk, Janus Pannonius munkáinak már voltak kiadásai a XVI. században (1512, 1522, 1523), de ha még korábbi adatot keresünk a Janus-alkotások összegyűjtésére, akkor mindenképpen érdemes figyelembe vennünk a *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul* című modern szövegkiadás V. Kovács Sándor által írott utószavát, annak Janus halála utáni időszakról szóló következő mondatát: „Emlékezetének megőrzéséről egykori melegszívű pártfogója, későbbi leghevesebb ellenfele, Mátyás király gondoskodott: méltóságához és érdemeihez illő fényes temetést engedélyezett püspöki székhelyén, Pécsen, verseit pedig Váradi Péter humanista kancellárjával összegyűjtetve egy kötetbe, a híres Corvinába helyezte el.”¹⁸ Az idézett esemény valószínűleg nem sokkal Janus 1472-es elhalálása után történhetett, tehát még a XV. századra visszamenőleg is tudunk Janus Pannonius műveinek megőrzésére irányuló törekvésről. Mátyás halála után a Corvina könyvtár persze lassú hanyatlásnak indult, ám a XVI. században ténykedő Adrianus Wolphardus még dolgozhatott a gyűjteményes kötetből, ám ezt biztos adatokkal alátámasztani nem tudom. Magának Wolphardusnak a gyűjtőmunkálatairól szóló vallomását ismerjük Ernuszt Johanna könyvéből: „Ő maga írja az elégiák kiadásával kapcsolatban, hogy bizonyára van Janusnak több ilyen költeménye, de ezek e zavaros időkben részint elvesztek, részint pedig nem juthat hozzájuk. Megjegyzi, hogy úgy emlékszik, szülővárosában, Enyeden is látott néhányat a könyvtárban.”¹⁹

Röviden áttekintve a legkorábbi Janus kiadások történetét már megfogalmazhatunk hipotéziseket azzal kapcsolatban, hogy milyen forrásból vehette át Heltai Gáspár kolozsvári kiadásába a Constanzi-hoz írott Janus-verset. 1565-ben történt a sajtó alá rendezés, ekkorra pedig már jócskán beszélhetünk Janus-kiadványokról, műveinek egy részéhez van hozzáférés, bizonyára az említett Constanzi-vers is a már publikált szövegek között volt, így semmiféle gondot nem okozott annak az 1565-ös kötetbe való beépítése.

IV.

Mátyás, a hős bajnok

¹⁸ *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul*, 1972, 494.

¹⁹ ERNUSZT, 1939, 40.

Miután felkutattuk a Constanzi-vers lehetséges forrását, nézzük most meg, hogy tulajdonképpen miről is szól ez a költemény, miért is kapott helyet az 1565-ös Bonfini-kiadásban. Dolgozatom első részében már beszéltem az olaszok körében kialakult Mátyás-mítosz mibenlétéről. Az itáliaiak, sőt mondhatjuk, hogy egész Nyugat-Európa szemében Mátyás a törökverőként, a keresztes-hadak vezetőjeként, népével, a magyarsággal együtt a kereszténység védőbástyája szerepben tűnt fel. A dolgozat elején idézett sorokból jól kitűnik, hogy a *Nyugat* mit várt Mátyástól, Antonio Constanzi versének egésze arra buzdítja a reneszánsz uralkodót, hogy folytassa apja törökellenes politikáját, legyen ő Európa új reménysége: „Mert el nem fajzol te dicső hős bajnok atyádtól, / A ki erényeivel vívta ki égi honát. / ... / Arra hivatott el az ég, hogy a szép Pannonia hős és / Bajnok népe fölött légy a király, a vezér.”²⁰ Az itáliaiak tehát Mátyásban egy valódi hőst, egy bajnokot, Európa megmentőjét, magát a Messiást látják, és biztatják a Hunyadi János által elkezdett küldetés folytatására.

Mátyás rögvest válaszol is a megtisztelő felkérésre, a választ pedig reneszánsz uralkodóhoz méltóan udvari költőjével, Janus Pannonius-szal fogalmaztatta meg. Ez a válaszlevél került be aztán a kolozsvári Bonfini-kötet záró pozíciójába. Mátyás király E/1. személyben szólal meg az említett költeményben, és igyekszik Constanzi versének minden sorára reagálni. A költemény olvasói nem csalódnak a királyban, akihez megannyi reményt fűzött Európa összes népe, hiszen Mátyás vállalja a neki szánt szerepet, szinte hitvallást tesz a versben, megfogadja mindenki előtt, hogy szent küldetésbe megy a hit védelmére: „Irod: a hír azt tartja egész nagy Italia-szerte, / Hogy szent harcba megyek küzdeni szent hitemért, / S száll csatasíkra velem Pannonia ifjú virága, / Szállnak a főnemesek és követik lobogóm / Mostan a hír a valót terjeszté célzataimról...”²¹ Eztán egymás után sorakoznak a török ellen vívott győztes csaták leírásai, majd a magyar sereg, az őrség kitartásáról ír Janus. Constanzi azon megállapítására is nyíltan, őszintén felel a király, hogy a föld egyetlen országa, nemzete sem nyújt segítő kart a bajban a magyaroknak. Miért is szállna harcba Gallia, Ibéria, Germánia vagy az angolok, hiszen távol van tőlük a vész, míg a magyarok ha akarnának, sem tudnak megfélemlkezni a szomszéd földön dúló törökökről. A gyors és alapos helyzetjelentés után egy újabb ígéret következik a szent királytól: „És fel nem hagyok én soha, nem míg élek e harccal, / Míg csak a phryg vízen át nem menekül a török, / Mert ő nem csak a hunt készül

20 HEGEDŰS, 1903/ 1., 81.

21 Uo. 82.

kiirtani végképp, Ám ki csak Krisztust tisztel a föld kerekén.”²² Ebben a néhány idézett sorban is már burkoltan benne van a '*Magyarország a kereszténység védőbástyája*' toposz is, hiszen a török nemcsak a hunokra jelent veszélyt, hanem az egész világra, mégis a magyarok szállnak harcba ellenük, az egész világ érdekében hoznak áldozatot a pannonok. Végül aztán Mátyás az itáliaiakhoz szól bizalommal, hiszen Latiumot és a magyar földet a közös cél, a szent hit megvédelmezése köti össze, így a király szavai arra buzdítják az olaszokat, hogy segítsenek neki, egyesítsék erőiket és törjenek közösen a törökök vesztére. Mátyás utolsó mondata szinte eskütevésenként hat: „Ám ha ti hoztok akár nagy, akármi csekély segedelmet, / Nem hagyom el sohasem drága hazám s a hitem.”²³

Ahogy láthattuk is, Mátyás király a keresztes eszme jegyében vállal szent küldetést a keresztény hit megvédelmezésére a barbár törökök ellen. Mi lehet az oka annak, hogy éppen ez a vers szerepel az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadásban, még hozzá kitüntetett helyen, a kötet záró pozíciójában. A költeményben Hunyadi Mátyás választ ad Constanzinak, az olasz költőnek, de tulajdonképpen nem csak neki, hanem valamennyi itáliainak, akik őt választották, őt kérték fel e megtisztelő szerepre, hogy egy emberként álljon a török elleni küzdelem, a szent hitért folytatott harc élére. Ebben a záróversben van a válasz a megtisztelő felkérésre, maga Mátyás szól hozzánk első személyben. Az itáliaiak ajánlata, a vállalandó szerep a kísérvérekben jelenik meg. Már említettem, hogy a latin nyelvű kísérvé versciklus darabjait Szikszai Fabricius Balázs és kolozsvári diákjai írták. Ezek a költemények a Mátyás-kultusz kitüntetett darabjai, a király magasztalására íródtak. Mátyás valamennyi versben mint a hős törökverő, a dicső harcos jelenik meg, akitől rettegnek a törökök. Tehát mondhatjuk, hogy a versekben sorra az a várakozás és reménység jelenik meg, amelyet az olaszok, sőt egész Nyugat-Európa Mátyással szemben támasztott, amit a Constanzi által írott versnek a dolgozat elején idézett részletében is láthattunk.

Nézzünk most néhány példát a kísérvé versekben megjelenő Mátyás-portréra! Szikszai Fabricius Balázs költeménye a versciklus első darabja, amelyben a szerző arra buzdítja hazája főurait, hogy kövessék Hunyadi Mátyás uralkodónak az örökké viruló halhatatlan dicsőségét, mert ha így tesznek, akkor a magyar nemzet neve talán ismét felemelkedhet az ősök dicsőségének csúcsára.²⁴ Paksi Mihály szerzeménye a második

²² HEGEDŰS, 1903/1., 84.

²³ Uo. 85.

²⁴ „Hunniadis simul potentis / Immortale decus virens per aevum / Matthiae: libeat sequi perennem / Laudem, quam patriae reliquit ille / Heros magnanimus, resurget olim / Nostrum, credite, nomen ad priorum / Laudem culmina...”

költemény, amely rögtön azzal kezdődik, hogy a költő a fényes Achilles-hez hasonlítja a legkiválóbb, a legragyogóbb Mátyás királyt, aki a haza védelmezője, a hit szerelmese, és aki felülmúlta az ősi dicsőséget ügyességével.²⁵ Thúri Pál Mátyás királyt Pannonia legfőbb oltalmazójának nevezi, majd azon tanakodik, hogy mily nagy ajándék lehetne méltó egy ekkora volumenű uralkodóhoz.²⁶ Tordai Ádámé a következő vers, amelynek első sorai egy drámai jelenetet tárnak az olvasók elé: Nagy Sándor (a makedóniai ifjú) arcát, mikor Trója partjait elérte, harmat áztatta, és mikor Achilles sírjához érkezett, pompás beszédet mondott, amelyben köszöntötte az istennőtől született Péleus-sarjat, aki dicső tetteivel nemzetét a csillagokhoz emelte, és akinek bátorságát papok éneklik meg és győzelmi emlékekkel jutalmazzák meg a nagy hőst.²⁷ Ahogy Achilles a görög nemzet kiemelkedő hőrosa volt, úgy Mátyás a magyar nép dicsősége, Magyarország örök dísze, büszkesége, akitől rettegetek a törökök.²⁸ A versciklus következő darabjában Decsi Gáspár azt emeli ki, hogy miként a dicső Görögország az énekmondóknak kiváló témaként szolgált, úgy a magyar nemzet is számtalan erényt, javakat hozott Bonfini történeti művének.²⁹ A Corvin-családfáról eredő király, azaz Mátyás tetteiről az ausoniai könyvekből szerezhethünk tudomást. Decsi tehát nem említi név szerint sem Mátyást, sem Bonfini, de utal rájuk a corvin és az ausoniai jelzőkkel. Miskolci Pál költeményének első soraiban azt ajánlja a kedves Olvasóknak, hogy ha Pannónia ősi vitézeinek bátor tetteit vágnak megismerni, akkor tüstént vegyék elő az ékesen szóló Bonfini fényes művét, amelyben a hatalmas Hunyadi Mátyás híres győzelmei vannak megénekelve.³⁰ Hunyadi Demeter költeménye a versciklus hetedik darabja. A műben a költő leírja, hogy elsőként Bonfini volt az, aki a feledésbe merüléstől, a pusztulástól megmentette a paeon nép nehéz csatáinak emlékezetét, amely küzdelmek során a török nép legyőzetett Mátyás vezetése alatt, akitől rettegett nyugat és kelet.³¹ Gyulai Pál is dicsőíti versében Hunyadi Mátyást, aki az egész földnek dicsőségére volt, és akitől számos nép rettegett éppen úgy, mint Jupiter

25 „Si quoque Matthias rex illustrissimus inter... / Solus amans fidei, patriae defensor, avitum / Fortunae vicit dexteritate decus.”

26 „Summum Pannoniae celebravit quique patronum / Matthiam, quanto munere dignus erit?”

27 „Salve nate Dea, salve Pelea propago, / Qui virtute tuum tollis ad astrea genus / Te claro quondam cecinit pius ore sacerdos, / Et tribuit laudi digna trophea tuae.”

28 „Sic nunc Corvinae Matthias gloria gentis, / Qui decus Hungariae lausque perennis erit / Qui Mahometigenos terrebat nomine Turcas.”

29 „Graecia Meonide faveat, gens Hungara lingue / Bonfinii Hungariae quae bona mille tulit. / Corvino quoniam nati de stemmate Regis / Ausoniis docuit facta voluminibus.”

30 „Pannoniae quisque veterum si facta virorum / Fortia, res gestas, proavitaque regna tuentes, / Scire cupit, gestans animum, curamque virilem, / Haec petat extemplo monimenta decora diserti / Bonfinii, Hungariae memorantia bella virentis, / Hunnyadisque simul praeclara trophea potentis.”

31 „Unus ab interitu Bonfinius, ardua gentis / Proelia Paeoniae, domuit quae Turcica regna / Sub duce Matthia, tremuit quem vesper & ortus, / Vindicat, aeternaue vehit prope laude sub astra.”

villámaitól.³² Lukas Kratzer arról ír versében, hogy Bonfini műve a nagy Korvin hadvezér, Mátyás kimagasló győzelmeiről, erényeiről, dicsőségéről tanúskodik.³³ A versciklus tizedik darabjának szerzője Kopácsi Ferenc, aki az ősi, dicső harcosokkal, Achilles-szel, Aeneas-szal és Themistocles-szel hasonlítja össze Mátyást, ugyanis az említett nagy hadvezérek örök hírnek, végtelen dicsőségnek örvendhettek, úgy Mátyás királyt is minden földön imádták, a nép tisztelte őt.³⁴ Pécsi János a mindig híres Itáliáról, Görögországról, majd a teutonokról szól költeménye elején, akik kiváló hősöket neveltek, aztán hozzáteszi az elmondottakhoz, hogy az említett teuton harcosok a dicső Mátyással, nevezetes tetteivel mégis alig érhetnek fel.³⁵ Tolnai Bálint alkotása a tizenkettedik opus, amelyben a költő azt tanácsolja az olvasóknak, hogy ha Mátyásnak az ellenség fölött aratott híres győzelmeiről akarnak olvasni, akkor forgassák Bonfini művét.³⁶ Zilahi János a magyar népet Mars sarjainak nevezi, majd arról szól, hogy még Hector dicsősége sem ragyogóbb Mátyásénál.³⁷ A tizennegyedik vers szerzője Kolozsvári Serarius György, aki szerint Mátyás vezetése alatt Pannonia nevét a csillagok úgy verik vissza, ahogyan a fény előszökik a smaragd kövek közül. A királyok közt a legnagyobb uralkodónak nevezi Mátyást, aki képes az oly nagy felfordulásokból is előnyt kovácsolni.³⁸ Szikszai Agricola Demeter meggondolt, vitéz hérosznak, a haza legyőzhetetlen oltalmazójának nevezi Mátyást, aki rettenetes háborúkat viselt a fenyegető veszedelem elhárítására.³⁹

Szinte a ciklus összes darabjában megjelenik a nagy Hunyadi Mátyás laudatioja, így összességében elmondható, hogy a Bonfini-kötet latin nyelvű kísérő versciklusa a költeményekben kirajzolódó dicső törökverő hérosz portréjával a Mátyás-kultusz kiemelkedő

32 „Matthiam memorat felici fidere regem / Hunnyaden, patuli qui decus orbis erat. / Quem Gades, Scoti, Ganges Eous, & Atlas / Quem timuit vigili gens Agarena metu. / ... / Terruit hic rapido volitantem flamine mundum, / Non secus ac summi fulmina dira Iovis.”

33 „Corvini monuit celsa trophea ducis”

34 „Lata Themistoclem Graecia laude colit / Non minus Hungariae Regum bona fama potentum, / Praemia qui patriae iusta dedere, iuvat. / Gloria, gentis honos, Matthiae est Marte recepta, / Omnibus hic terribis devenerandus erat.”

35 „Italiae tellus, celebris quoque Graecia semper, / Nutriit & summos Teutona terra duces. / Vix tamen emeritas virtutibus illa secundis / Matthiae laudes Regis adire potest.”

36 „Qui monimenta cupis, regis cognoscere summi / Matthiae C Martis clara Trophea fui / Discere si vitam, claros super hoste triumphos, / Queis similes toto vix legis orbe, liber, / Huc ades hoc volvas iterumque iterumque evolvas...”

37 „O plebs Hungariae, Martia semina, / ... / Non est splendidior palma nec Hectoris / Matthiae celebris gloria quam ducis.”

38 „Fulgidius tamen haec, Matthia Rege, recenter: / Quo duce Pannonium nomen pulsavit sydera nomen, / Ceu viridis gemmas inter fulgore Smaragdus / Emicuit magis: o Regum Rex maximus eheu, / Qui tanta eversis peperisti commoda rebus, / Paeoniis decus omne viris, memorabile nomen...”

39 „Hic erat fortis, moderatus Heros, / Prases invictus patriae, duello / Dispulit qui terrifico minantes / Paeonis orae.”

darabja, hiszen a versek mint egyetlen, összefüggő ünnepi, dicsőítő, magasztaló szöveggént foghatók fel. Mátyás mint a nagy ókori hadvezérek mása a legyőzhetetlen hős szerepében jelenik meg a költeményekben, amely szemléletmód először a Constanzi-versben került megfogalmazásra, majd az 1565-ös Bonfini-kiadás kísérőverseiben visszhangzik újra. Olyanok ezek a versek, mintha egy összefüggő nagy „panegyricus”-szá válnának, amely kifejeződésre juttatja az itáliaiaknak és egész Nyugat-Európának a Mátyásról kialakított képét. A kötet záróverse pedig ilyen kontextusban tekinthető Mátyás válaszaként a kísérőversekben megfogalmazott programra.

V.

Mátyás, a Messiás

Már a dolgozat elején utaltam Marsilio Ficino-nak a Mátyás-mítosz kialakulásában betöltött meghatározó szerepére. Az itáliai humanista 1480-as ajánlólevelében így ír Mátyásról: „És miként az egykor a limbusban veszteglő ama régi szentek a Messiást, úgy hívják ezek a nyomorult bölcsek örökös hangos kiáltással Mátyást, mint megváltó Mátyást, hogy őket a limbusból vagy inkább a pokolból a fényre és életre visszavezesse.”⁴⁰ Két nagyon fontos elem van az idézett szövegrészben: az egyik az alvilág, a lymbus, a pokol (a sötétség), a másik pedig a fény, az élet. Az idézet természetesen Mátyásnak a kultúramentő szerepére utal, ugyanis a király a török elleni küzdelemmel nemcsak a keresztény hitet védelmezte meg, hanem egyszersmind az európai civilizációt is megmentette a barbárságtól, a pusztulástól. A szövegrészletben az alvilág sötétsége jelképezi a barbárok hozta pusztulást, míg a fényre, az életre hívás mozzanata a Messiás, azaz Mátyás király tevékenységéhez kötődik. Antonio Constanzi is azt írja a Mátyásnak címzett versében, hogy a király harci sisakkal a hadban a latin múzsa'knak áldoz. Valóban, mindaz, amit Mátyás megtett a magyarságért, az egyszerre szolgált a nemzet fizikai és szellemi önállóságát.

A király kultúramentő szerepe, ami a Mátyás-mítosz része, közvetlenül nem jelenik meg a kolozsvári Bonfini-kiadás kísérőverseiben, de ha részletekbe menően elemezzük a költeményeket, akkor azoknak motívumrendszerében utalásokat fedezhetünk fel a latiumi Múzsa'knak kedvező Hunyadi Mátyás tevékenységére. Nézzünk most néhány példát a versekből előbbi állításom alátámasztására. Szikszai Fabricius Balázs a versciklus első

40 KLANICZAY, 1976, 166.

darabjában arról ír, hogy Bonfini írása csak az imént emelkedett fel újra a borzalmas Tartarusból a kedves Heltai fáradozása révén, ezek a szövegek korábban nem láttak fényt, sokáig sínylődtek egy félreeső, elzárt, sötét helyen.⁴¹ Paksi Mihály versében leírja, hogy elsőként az ékesen szóló Bonfini érdemelte ki azt, hogy Mátyás király fényes tetteit megörökítse, ám az irigység közbeszólt, és arra ítélte ezt a nagyszerű művet, hogy hosszú időn keresztül bezárva sínylődjön.⁴² Heltai aztán azzal a tetteivel nyerte el a költeményben a haza díszé, ékessége címet, hogy kiadványával felébresztette ezeket a már pusztulásra ítélt korszakokat a tunya tétlenségből.⁴³ Thúri Pál szerint Bonfini alkotása még arra is méltó volt, hogy az égilakók olvassák, ám az irigység a művet sokáig feledésbe merítette.⁴⁴ Végül a végzet mégis úgy hozta, hogy sötét börtönéből felemelkedjen a Bonfini-mű, hogy az utókor megismerhesse az ősök dicső tetteit, mindez pedig Heltainak köszönhető, akitől a költő a vers utolsó két sorában azzal köszön el, hogy őrizze meg szívében az utódok hálaajándékát, amit tettéért kiérdemelt, s éljen boldogul.⁴⁵

Decsi Gáspár költeményében is szerepel a Bonfini-mű homályba merülése, majd újra napvilágra kerülése.⁴⁶ Decsi az olvasókat arra biztatja, hogy irányítsák rá ezekre a könyvekre az irigységtől mentes tekinteteket, hogy eztán bárki kézbe vehesse és használhassa azokat.⁴⁷ Miskolci Pál is hosszasan ecseteli, hogy a Bonfini történeti műve mily sokáig rejtezett a sötétségben, és az alkotás e szomorú sorsát egy hasonlattal teszi még érzékletesebbé a költő: úgy rejtőzött a homályban a becses mű, mint az arany, amit a balga földműves rejtett el a földbe mit sem sejtve értékéről, mígnem jött egy hozzáértőbb személy, aki újra felfedezte ez eldugott kincset.⁴⁸ Ez a hozzáértőbb személy kétségkívül Heltai Gáspár, aki tanult, művelt és rendkívül serény, buzgó ember, és ezen erényei segítették őt abban, hogy a pannóniai nép hajdani vitézeinek dicső tetteit a vak sötétségből, az alvilágból újra napvilágra hozza. Hunyadi Demeter is megemlíti versében, hogy a Bonfini-alkotás mily sokáig rejtőzött eltemetve, míg

41 „monimenta quo legatis / Grati, Tartareo recens ab orco / Helti quae rediviva iam resurgunt / Cura: Non prius (heu nefas) videbant / Lucem, Cimmeriis ad usque, claustris / Furto degeneris reposta secli.”

42 „Unus, Bonfinii meruit quem dextra deserti, / Efficiat cunctos exuperare dies, / Sed quid agis livor? Clarum tot gesta virorum / Quid iuvat exosis continuisse locis?”

43 „Heltus erit patriae decor, ut qui secula scriptis / Excitat imbelli praecipitata situ...”

44 „Hoc opus autoris rerum bonitate redundans, / Dignum caelicolis quod legeretur erat: / At livor, miseranda lues, & raptor honorum, / Bonfinum fecit laude carere diu.”

45 „Ergo tibi munus quod dat, ventura propago, / Heltus, inoblito pectore conde, vale.”

46 „Si non ergo viri vigilata volumina tanti, / (ut solet) invisos sunt subitura rogos”

47 „Affer ad hos igitur non invida lumina libros / Lector, & hinc quicquis sumpseris usu erit.”

48 „Quae latuere diu tenebris ab strusa profundis, / Et viridem traxere situm per secula longa. / Ceu solet obryzum, fatuus quod rusticus, aurum, / Ignarus precii, magnae telluris in alvum / Condit, & ignotum est, donec solertior illo. / Advenit, & tectum magnó cum foenore profert.”

egyszer új fényt kapott, Heltai fáradságos gonddal vezette ki a sötétségből az értékes alkotást.⁴⁹ Gyulai Pál versében is megjelenik Bonfini dicsőítése, aki drága művével a pannóniai vezéreket a csillagokhoz emelte, majd sajnálattal jegyzi meg a költő, hogy a pannóniaiak hatalmas nemzete és csodálatra méltó neve hosszú ideig elhanyagolva rejtett, míg ismét nyilvánosságra nem hozta azt Heltai Gáspár nagy gondossággal, serénységgel és lelkiismeretességgel.⁵⁰

Lukas Kratzer versében Heltai csak az imént engedte ismét útjára, szárnyalni a végtelenbe a Bonfini-művet.⁵¹ Kopácsi Ferenc zengi versében, hogy Bonfini műve sokáig hevert a sötét Styx-ben, majd aztán Heltai az alkotást serénységével, tehetségével és gondosságával ismét felfejtette, napvilágra hozta.⁵² Tolnai Bálint alkotása a tizenkettedik opus, amelyben a költő azt tanácsolja az olvasóknak, hogy ha Mátyás híres győzelmeiről akarnak olvasni, akkor forgassák Bonfini művét, amit nagy nehezen csak az imént hozott ismét a felszínre a Phlegethon habjaiból Heltai, akinek e tetteért az utókor sokkal tartozik.⁵³ Szikszai Agricola Demeter arról szól versében, hogy az utókornek illik megjegyeznie a hatalmas Hunyadiak csodás tetteit, amelyeket Bonfini, a tudós költő fedett fel újra számukra.⁵⁴ Pesti János költeményében leírja, hogy az utókor irigysége, majd az évek múlása miatt gyakran rejtve maradnak azok az írásos emlékek, amelyek őseink életéről árulkodnak. Az ékesen szóló Antonius Bonfinius igyekezet révén fény derült azoknak a hírére, akik sokáig, hosszú éveken át rejtettek az éjszaka sötétjében.⁵⁵ Bonfini tehát ékes nyelven megírta Pannonia történetét, majd a híres Heltai emelte ismét a fényre az ősök tetteit az alvilágból.

A versciklus valamennyi darabjában megjelenik tehát a Hunyadi Mátyás tetteit megörökítő Antonio Bonfini magasztalása és a már-már homályba merült művét ismét napvilágra hozó, rendkívül szorgalmas és serény Heltai dicsérete. A költeményekben sorra felbukkan a Bonfini-történeti mű homályba merülését okozó irigység és az alkotás eltűnését

49 „Delituit multum. Nova tandem lumina cernit / Difficili, magno, cura revocatus ab Helto...”

50 „Gloria Bonfinii vigeat prior, aurea cuius / Litera Pannonicos tollit ad astra duces. / Quorum magnipotens genus, & mirabile nomen, / Turpe fuit longo delituisse situ. / Ergo opus Antonii, Caspar quod publicat Heltus / Ingenio, cura, sedulitate, fide.”

51 „Quae monimenta recens Caspar volitare per orbem / Iam dedit, eximia cum pietate senex.”

52 „Quae Stygiis quamvis tenebris submersa iacebant, / Illa tamen certa sunt renovata fide / Sedula mens, pietas, Helti officiosa voluntas / Gasparis, integrum & cura retexit opus.”

53 „...Bonfinus, qui nunc emersit in orbem, / Vix Phlegetontaeis est revocatus aquis / Posteritas multum debebit senior Helto, / Excitat obscuris quod bona scripta locis.”

54 „Illa Mathiae generosa Regis, / Scriptor hic Bonfinius acta, nobis / Prodidit doctus memorans diserte, / Candide Lector.”

55 „Invida posteritas, sed mox voluentibus annis, / Saepius in grata suppressit talia mente / Indicat hoc etiam nostrorum vita Priorum / In lucem studio Antonii revocata diserti / Quorum fama diu latuit, longosque annos, / obscuris visa est noctis demersa tenebris.”

szimbolizáló sötétség (vagy a börtön vagy az alvilág vagy egyszerűen csak egy sötét üreg, mint például a föld mélye formájában) illetve a napvilágra kerülést jelző fény motívuma is megjelenik a szövegekben. A versekben a sötétségtől senyvedő Bonfini-mű és az azt újra felfedező és kiadó Heltai Gáspár személye közvetve utalhat Mátyás király műmentő tevékenységére, hiszen a reneszánsz uralkodó rengeteg időt áldozott arra, hogy a már-már elfeledett antik kultúra kincseit összegyűjtse híres könyvtárába, ezáltal pedig megmentse azokat a pusztulástól. Heltai Gáspár 1565-ös kiadói tevékenysége ugyanazt a célt szolgálta, mint amit egykor Mátyás könyvgyűjtése is: megőrizni az antik kultúrához egyre inkább visszatérő európai civilizáció kincseit. Ha végiggondoljuk a párhuzamokat, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a Mátyás-mítosz teljes mértékben tükröződik a tárgyalt versekben, hol szó szerint (közvetlenül) – Mátyás a hős, a törökverő – hol pedig motívumok, utalások – Mátyás, a kultúra megmentője – formájában (közvetve).

Az ajánlóversekben sorra felbukkanó, a Bonfini-mű elrejtésére vonatkozó motívumokat – börtön, alvilág, sötétség – azonban egy másik szempontból is lehet értelmezni. Az alkotás homályba merülését nem pusztán emlékezetének az elhalványulásával – mint az idő előrehaladtával szükségszerűen bekövetkező eseménnyel - magyarázhatjuk, hanem itt szó szerinti elrejtésről (mint szándékos tetről) is beszélhetünk. Kulcsár Péter *Antonio Bonfini és műve*⁵⁶ című tanulmányában hosszasan fejtegeti, hogy miben is állt a *Rerum Hungaricarum decades* című történeti mű jelentősége a XV. század végén, a XVI. század elején: "Mátyás kül- és belpolitikai harcokban propagandisztikus célokra kívánta felhasználni, távlatilag fia hatalmi törekvéseinek igazolására, közelesen a magyar trónra több évtizede aspiráló... Habsburgokkal szemben."⁵⁷ A Habsburgok igényt tartottak tehát a magyar trónra, vágyuk beteljesülésére nem is kellett sokáig várniuk, ugyanis az 1515-ös bécsi fejedelmi találkozó következtében hatalmi átrendeződés történt a Habsburgok javára Közép-Európában. Ez a politikai matthelyzet Bonfini művének sorsára jelentős hatást gyakorolt: „Az 1510-es évek közepétől kezdve teljes körülötte a csönd, senki sem beszél róla, senki sem olvassa, a legtajékoztabb historikusok sem használják, nem is említik, a másolatok eltűnnek a süllyesztőben, a legtöbb mindörökre.”⁵⁸ A Bonfini-alkotásnak a XVI. századi ilyesfajta, a Habsburg-ház részéről történő szándékos mellőzését is számba kell vennünk, amikor a

56 Kulcsár Péter, *Humanista történetírás Magyarországon*, Bp., Lucidus Kiadó, 2008. 60-94., 94-119., 143-172.

57 Uo. 102.

58 Uo. 102.

kolozsvári kiadvány kísérőverseinek a történeti munka elrejtésére vonatkozó motívumait vizsgáljuk.

VI.

Szinkretisztikus látásmód a kolozsvári-kiadvány előszavában

Az 1550-es, 60-as években a magyar protestantizmus történelmi identitásának egyik meghatározó tényezője volt az eszkatologikus-apokaliptikus konstrukció, amely egyrészt Benczédi Székely István 1559-ben Krakkóban megjelent *Chronica az vilagnac ieles dolgairol* című alkotásában, másrészt Károlyi Gáspár 1563-ban Debrecenben megjelent *Két könyv* című művében fogalmazódott meg. Az eszkatologikus-apokaliptikus konstrukció lényege a következőkben áll: az, hogy Magyarországot pusztulás fenyegeti, hogy a magyar népet a törökök sanyargatják, az nem a végzet, a sors miatt van így, mint ahogy azt a reneszánsz kor történetfilozófiája hirdette, hanem a gondviselő Isten büntetése mindez, mert vétkeztünk. A XVI. században alakult ki a zsidó-magyar sorspárhuzamosság gondolata, miszerint a magyarság Isten kiválasztott népe és az Úr próbára bocsátja választott népét, a próbára bocsátás eszköze pedig nem más, mint a török, Isten büntetőostora. Benczédi, ahogy később veje, Károlyi Gáspár is tartott attól, hogy a török Isten ostoraként elhozza a magyarok számára az ítélet napját. Mindkét említett alkotás egyértelműen a lutheri, melanchthoni tanokat tükrözi, a szövegekben a wittenbergi konstrukció, az eszkatologikus-apokaliptikus látásmód van magyar közegre kivetítve. Szikszai Fabricius Balázs ugyanakkortájt (1558-1561-ig) tartózkodott Wittenbergben, mint Károlyi, így nem véletlen, ha ő is Melanchthon tanításainak a híve lett s ennek a meggyőződésének hangot is adott a Bonfini-kiadványhoz írott előszóban.⁵⁹

Nézzünk most meg néhány, jellegzetesen a wittenbergi történelemszemléletre emlékeztető elemet a Szikszai-praefatio-ban! Szikszai hosszasan beszél arról, hogy Isten páratlan bölcsességgel és jósággal teremtette meg a társadalom rendjét, hogy az emberek engedelmeskedjenek az általa megszabott törvényeknek, ezáltal pedig teljes rendezettség uralkodjék a világban. Ezek szerint a társadalmi élet különféle képződményei, szervezetei és rendfenntartó erői, törvényei a gondviselő Isten által születtek, tehát semmi sem a véletlen, a

⁵⁹ IMRE Mihály, *Melanchthon paeonjai és magyarjai – adalékok a magyar protestantizmus történelmi identitásának alakulásához*=I. M., *Az isteni és emberi szó párbeszéde, Tanulmányok a 16-18. századi protestantizmus irodalmáról*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2012. 168.

sors műve. Ennél fogva természetes, hogy az Isten teremtette társadalom eredendően jó, bűnnek, igazságtalanságnak, szenvedésnek nincs helye benne: „minden rendezett hatalomnak isten a szerzője, tőle állíttatnak, kormányoztatnak és származtatnak át a királyságok, és a legszabadabb akaratából ő rendeli el a birodalmak időtartamát, határait, különböző váltakozásait.”⁶⁰ Ha ez így van, akkor mivel magyarázható az idők során tapasztalt megannyi háború, lázongás, viszály, amely jelenségek felborították a társadalom harmonikus rendezettségét? „És mert az ördög nagyon jól tudja, mennyi jó van a társadalmi rendben, az egész isteni alkotmány e megátalkodott ellensége machinációjával minden időben támaszt fanatikus és nyugtalan embereket, akiknek segítségével igyekszik ez összehangzó dallam szépségét eltorzítani, a társadalmi rendszer erejét aláásni...”⁶¹ Szikszai szövegében tehát megjelenik az ördög, mint a társadalmi rendellenességeket előidéző gonosz erő, s ez emlékeztet minket a protestáns antikrisztológiára. Érdekes megfigyelni, hogy a Szikszai-előszóban egyfajta ciklikus időszemlélet jelenik meg, ez pedig ellentétbe állítható a wittenbergi négy világbirodalom elmélettel, illetve az utolsó ítélet (a világvége) közeledésének gondolatával. A birodalmak életében sem tartós semmi, ahogy a természetben is egy idő után hanyatlásnak indulnak a korábban virágzó és erejük teljében lévő dolgok, úgy hasonlóképpen történik ez a társadalomban is, virágzások, fellendülések és pusztulások, hanyatlások követik egymást meghatározott periódusonként: „többnyire 500 éves körfordulatokként nagy változás vagy az uralom általános átszármazása következik be.”⁶² A melanchthoni bűnbeesés-tan is csak halványan körvonalazódik a Bonfini-kiadvány előszavában: az embereken eluralkodó sátáni erőnek, a rend felbomlásának, a bűnök elszaporodásának tulajdonítja Szikszai a birodalmak halálát: „A birodalmak e katasztrófáit pedig többnyire az emberek bűnei siettetik, melyek miatt isten fölgerjedvén, végül haragjának jogos dühét szokta a vétkes nemzetekre önteni...ha egy nép körében eluralkodott a bálványimádás, a zsarnokság és az élvhajhászás...”⁶³

Áttekintve az előszót megállapítható, hogy a wittenbergi történelemszemléletre emlékeztető elemek, mint például a gondviselő Isten jelenléte, az antikrisztológia és a bűnbeesés-tan halványan átszövik a művet, ám mindezek mellett Szikszai hosszasan sorolja Mátyás azon kiváló tulajdonságait, amelyek alkalmassá tették őt a birodalom vezetésére, tehát

60 KULCSÁR Péter, *Humanista történetírók*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 14.

61 Uo. 15.

62 Uo. 19.

63 Uo. 20.

portrét, királytüköröt ad a nagy királyról: „Fejedelemhez legméltóbb tulajdonságok tündököltek benne, lobogó vallásosság, igazságszeretet, méltányos szigorral párosult szelídség az alattvalók iránt, serény iparkodás a cselekvésben, állandó törekvés a közösség békéjére és összhangjára...”⁶⁴ Aztán Hunyadi János jellemzésében a *Propugnaculum Christianitatis* toposz jelenik meg, ami a késő humanista latin nyelvű irodalomhoz kapcsolódik: „Ha bizony ez a vezér mint valami ércfal az időben nem áll ellen e két török császárnak, bizonyára már akkor vége lett volna egész Európának.”⁶⁵ Végül, de nem utolsó sorban az a tény, hogy az előszóban igen erőteljes a görög-latin utalásrendszer – elég itt a szöveg indítására gondolni, mikor is Szikszai Pindarust, a görögök legkitűnőbb költőjét idézi meg vagy mikor később Magyarország egymással ellenségeskedő főembereit Cadmus fiaihoz hasonlítja - szintén azt a gondolatmenetet erősíti, miszerint a Szikszai-praefatio nem teljes mértékben tükrözi a wittenbergi történelemszemléletet. Összességében tehát elmondható, hogy Szikszai Fabricius Balázsnak az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadáshoz írott előszavára a szinkretisztikus látásmód jellemző, ugyanis a szövegben, ahogy fentebb láthattuk, egyszerre vannak jelen a reneszánsz és a reformáció történelemszemléletére emlékeztető elemek.

Érdemes még itt megjegyezni, hogy nem csak az előszóra jellemző a protestáns szemléletmód megjelenése, hanem az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadás egészére is. Heltai Gáspár, a kiadó és a sajtó alá rendezésben segédkező Szikszai Fabricius Balázs is protestáns vallásúak voltak, így nyilvánvaló, hogy a kötetben az ő látásmódjuk valamilyen formában meg kell hogy jelenjen. Szikszai az előszóban nagy vonalakban kifejti vallásos nézeteit is, majd a kiadvány végén található záróversben azt láthatjuk, hogy két sor fejjel lefelé van szedve: „Est pater ille Pius, rerum cui summa potestas/ Pontificum princeps, Urbis et orbis apex.” Ez a sajátos szöveggondozás szándékos fricska a pápai hatalomnak (név szerint II. Pius pápára vonatkozik az idézett szövegrészlet). Szörényi László szerint Heltainál megszokott az ilyesféle nyíltan tudomásra hozott pápaellenesség: „A latin szöveget ugyan nem írja át, de óriás mennyiségű marginális jegyzetet alkalmaz, amelyben szidalmazza minden lehető és lehetetlen alkalommal a katolikus egyházat és az egyes pápákat... Annyit mindenesetre sajátos szöveggondozásként megtett, hogy a pápák és püspökök nevét fordított betűkkel szedette.”⁶⁶

64 KULCSÁR, 1977. 14.

65 UO. 22.

66 SZÖRÉNYI, 2009, 138.

VII.

A magyarság eredetnarratívái a történetírói hagyományban

Az előző fejezetben tárgyalt eszkatologikus-apokaliptikus konstrukció, a zsidó-magyar sorspárhuzamosság gondolata – amelynek halvány körvonalait megtaláltuk a Szikszai által írott előszóban – a magyar protestantizmus történelmi identitásának csak az egyik tartóoszlopát képezte a XVI. században. A variánsok között szerepelt még a hun-magyar rokonságelmélet is, miszerint a hunok a magyarok elődei, Attila pedig a szent királyok nemzetségének őse. Szörényi László *A diplomáciailag felhasznált Attila – Janus Pannonius Mátyás követeként Rómában*⁶⁷ című tanulmányában végigtekinti a hun-előtörténet terjedését a történetírói hagyományban: „Anonymus már tud Attiláról, mint Árpád illetve a szent királyok nemzetségének őseről... az Attilára vonatkozó magyar legenda bizonyos formában már Kézai Simon előtt is létezett, ... Végül Mátyás megválasztásától, illetve trónra lépésétől kezdve hallatlanul megerősödik a hun-tudat a történetírásban.”⁶⁸ A tanulmány szerint Janus Pannonius már diplomáciai célzattal használja a hun-előidőtörténetet, ugyanis amikor 1465-ben Rómában beszédet mondott a királyi küldöttség nevében II. Pál pápa nyilvános kihallgatásán, Janus a hun-magyar azonosságot építette bele előadott szövegébe: „Mert ha ráérnél a régi évkönyveket forgatni, Szent Atya, bizonyára rájönnél, hogy soha fejedelem és soha nép – mások megsértése nélkül szeretném mondani – az apostoli székhez oly odaadónak és engedelmesnek nem mutatkozott, mint a magyar és a magyarok királya. Még a kalandozások béklyójában vergődött a hunok nemzete, amikor a hatalmas Attila... a vele szembe jövő Leó pápát oly nagy tiszteletben tartotta, hogy közbeavatkozására és intelmeire visszafordulva a Rómába vezető útról elhagyta Itáliát.”⁶⁹ Janus célja az volt, hogy a magyarság és Mátyás király nevében köszöntse II. Pált és hogy megszerezze a pápa támogatását Mátyás török elleni vállalkozásához. E cél elérése érdekében hangsúlyozta szónoklatában, hogy miképpen Attila egykoron tisztelte a pápai hatalmat, és engedelmeskedett is akaratának, úgy a szent királyok mindegyikéről elmondható ugyanez, ma pedig Mátyás és a magyar nép is nagyra becsüli a pápa tekintélyét és teljesíti minden kérését, ha cserébe élvezheti támogatását. A Brenner-féle Bonfini-kiadvány szövegeiben ez a hun-magyar eredetnarratíva hangsúlyos szerepet kap: például P. Callimachus Experiens 1486-os

⁶⁷ SZÖRÉNYI, 2009, 79-97.

⁶⁸ Uo. 83-84.

⁶⁹ Janus Pannonius munkái latinul és magyarul, 1972, 461.

Attiláról szóló munkája is – amely a hun király vonásait úgy rajzolja meg, hogy abban Mátyásra ismerhet az olvasó⁷⁰ – helyet kap a kötetben.

A hun-magyar rokonságelmélet mellett a humanista historiográfiában megteremtődött a Hunyadiak és Mátyás király kultusza, ami a történelmi identitás meghatározásának egy másik kísérlete volt. Szörényi László *A magyarországi latin humanista történetírás és népryelvű átalakítása*⁷¹ című tanulmányában Bonfini történeti munkáját egy kettős újjászületési mítosznak nevezi, ugyanis egyfelől Attila egykori világbirodalma született újjá a Mátyás-kori virágzó Magyarországon, a magyar nép így a szkíták közé tartozó hunoktól ered, másfelől maga Hunyadi Mátyás király, sőt az egész Hunyadi család a Corvinusoktól származik, akik az egyik legősibb római nemzetség. A Corvinusok, a dicső római elődök most a Hunyadiakban születtek újjá. Már Bonfini történeti művének keletkezése előtt Pietro Ransano *Annales omnium temporum (Minden idők évkönyvei)* című alkotásában van egy elbeszélés, amely Hunyadi János életével, származásával, tevékenységével foglalkozik. Ransano ugyancsak azt hangsúlyozza, hogy a Hunyadiak nemzetsége a Corvinusok ősrégi családjára megy vissza. Oláhország mellett – melynek lakói, az oláhok az itáliaiak utódai – fekszik egy sziget, amelynek népe a római Corvinusoktól ered és ebből a nemzetségből származott Hunyadi János is: „János, akiről most szó van, századunk háborúinak rettegett villáma, aki lelkének nagyságával, viselt dolgainak hírével a régi Corvinusok dicsőségétől, akinek véréből... származott, nemcsak, hogy el nem fajzott, hanem erényükkel áldásosan vetekedett is.”⁷² A magyar nép római származtatása egyértelműen az itáliai közvéleményt őrzi, míg a hunoktól való eredeztetés magyar hagyomány. Klaniczay tanulmányában⁷³ ugyanezek a gondolatok visszhangoznak, ugyanis a szerző kimondja, hogy míg Mátyás király a magyarok szemében az új Attila, addig Nyugat-Európa számára a reneszánsz uralkodó maga Nagy Sándor, aki egyenesen a rómaiaktól származik.

VIII.

Eredetnarratívák szintézise a kolozsvári kiadás kísérőverseiben

Az előző két fejezetben sikerült áttekinteni a magyarság identitás-meghatározásának alappilléreit: a hun-történetet, amely sajátosan magyar találmány, a zsidó-magyar

⁷⁰ KLANICZAY, 1976, 186.

⁷¹ SZÖRÉNYI, 2009, 131-141.

⁷² KULCSÁR, 1977, 51.

⁷³ KLANICZAY, 1976, 186.

sorspárhuzamot (ennek történeti kontextusa, a wittenbergi konstrukció a kolozsvári kötet előszavában halványan körvonalazódik) és az itáliaiaktól származó, római eredetet tükröző narratívát. Az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadás jelentősége abban áll, hogy a kísértő verscikluson belül kétféle eredetnarratíva fonódik össze. A kiadvány csakis Bonfini művének azon részeit közölte, amelyek Mátyás király és a Hunyadiak korát tárgyalják. Heltai Gáspár mellőzte kiadásából a történeti munka azon részeit, amelyekben a hun-magyar-szkitia származástudat jelenik meg. Miért fontos tudnunk ezt? Mivel a kötetből hiányzik a hagyományos hun őstörténet, így nyugodtan helyettesíthetjük a hunokat a görögös népszármazást sugalló paeonokkal.

Ha beleolvassunk a versciklus legelső darabjába, már rögtön az első sorban szerepel a boldog Paeonia, mint az egykor dicső Magyarország és szembe van állítva vele a mostani több sebből vérző haza. Paeonia mint a hajdani Magyarország, a paeonok mint a magyarok ősei – ez az elképzelés több helyütt is előfordul a versciklusban. Nézzünk néhány példát erre: Hunyadi Demeter arról ír versében, hogy elsőként Bonfini volt az, aki a pusztító feledéstől megszabadította Paeonia kemény csatáinak emlékezetét, amely ütközetekben Mátyás vezetése alatt legyőzött a török, és amely csaták vitték a paeon népet örök dicsőséggel a csillagokhoz.⁷⁴ Kolozsvári Serarius György költeményében a paeonok dicsősége kiviláglik mindenféle tevékenységben, minden népet felülmúlnak ragyogásukkal és hírükkel, kik egyedülként a halandók közt a legcsillogóbb erényűek.⁷⁵ Ugyanebben a költeményben Mátyás a paeonok büszkeségeként jelenik meg.⁷⁶ Szikszai Agricola Demeter a paeon földet emlegeti költeményében, amelynek számos veszedelemmel kellett szembenéznie, de hála Mátyásnak, a haza legyőzhetetlen oltalmazójának, mindig sikerült felülkerekedniük az ellenségnek.⁷⁷

Kik ezek a paeonok, mi közük a magyarokhoz? Honnan, kitől ered a paeon-magyar rokonságelmélet? Imre Mihály a *Melanchthon paeonjai és magyarjai – adalékok a magyar protestantizmus történelmi identitásának alakulásához* című tanulmánya⁷⁸ egy latin nyelvű Melanchthon által írott Mátyás-szónoklatról szól, amely oratio úgy tartja, hogy a magyarok a

74 „Unus ab interitu Bonfinius, ardua gentis / Proelia Paeoniae, domuit quae Turcica regna / Sub duce Matthia, tremuit quem vesper & ortus, / Vindicat, aeternaque vehit prope laude sub astra.”

75 „Talis Paeoniis diluxit gloria rebus, / Clarior & cunctas superavit lumine gentes / Una inter mortalia res nitidissima virtus”

76 „Paeoniis decus omne viris, memorabile nomen...”

77 „Hic erat fortis, moderatus Heros, / Prases invictus patriae, duello / Dispulit qui terrifico minantes / Paeonis orae.”

78 IMRE, 2012, 119-173.

paeonoktól származnak, akik: „egyáltalán nem számítottak barbárnak, Hercules neveltjei voltak, többségük Hellászban elsajátította a polgári foglalkozásokat és törvényeket, a hősiességet és a jótékonytságot, de még a művészetekben is járatosak voltak.”⁷⁹ Az ősi Paeonia-ból a paeonoktól erednek hát a pannóniaiak, a mai magyarok.⁸⁰ A Melanchthon-szónoklat tehát a hagyományos hun-szkítia származástudatot mellőzi és helyette a magyar őstörténetet a mítikus Paeoniába helyezi át. A kolozsvári Bonfini-kiadáson belül is jól működik ez az újfajta eredetnarratíva, mivel a kötetben nincs benne a Bonfini-féle hun-magyar előidőkonstrukció.

Nem szabad azonban arról sem megfeledkeznünk, hogy a kiadvány ajánlóversei között van jó néhány olyan is, amelyben a hunok vannak megnevezve a magyarok őseiként. Érdekes, ugyanakkor bonyolult egyensúlyozó játék jelenik meg a kiadáson belül, ugyanis jól látható, hogy a költők közül egynéhány igyekszik megmenteni a hun-magyar rokonságtudatot (Paksi Mihály, ifj. Thúri Pál és Zilahi János⁸¹), míg mások inkább egy misztikus eredetközösségi narratívát hirdetnek. Néhány versben tehát megjelenik egy újfajta, bizonyára Melanchthontól származó, ókori eredetmítosz, ami kiválóan kiegészíti a Corvin-család római genealógiájáról szóló elméletet, ugyanis az ajánlóversek paeonjai görögös népszármazást sugallnak, eszerint pedig Mátyás király a legelőkelőbb rómaiak sarja volt. Ha ebből a szempontból tekintünk a versekre, akkor felfoghatjuk azok szövegét aranykormítoszokként is, amelyekben Mátyás kora mint aranykor jelenik meg.

IX.

Összegzés

A kolozsvári Bonfini-kiadás szemléletmódja

Dolgozatom célkitűzése nem más volt, mint hogy a versek alapos elemzése által egyértelműen kimutassam, hogy az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kiadás milyen szemléletmódot

⁷⁹ IMRE, 2012, 123.

⁸⁰ Uo. 168: „Szikszai Fabricius Balázs még Melanchthon életében, 1558-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre, ahol 1561-ig időzött: itt bőven volt lehetősége mestere javaslatának megismerésére, amelyet itthon a kiadás elkészítésekor felhasznált. Mivel Szikszai a kiadás egyik meghatározó előkészítőjének tekinthető, így feltételezhetjük, hogy a verses ajánlások szemléletének formálásában is döntő szerepet játszott...”

⁸¹ Idézem a versek megfelelő sorait: Paksi: „Candida posteritas, longaevos noscere cursus / Si cupis Hunniacos, haec monimenta leges.” Thúri: „Qui colit Hunnorum bella, trophea, duces.” Zilahi: „Bellonae studio dedita nobili, / Gens sic Hunniaci posteritas ducis.”

tükröz a Mátyásról és a magyarság eredetéről kialakított képben. Írásom jelentős részében hosszasan fejtegettem, hogy az olasz humanisták körében kialakult Mátyás-mítosz miképpen jelenik meg az említett kiadvány versciklusának darabjaiban. A költemények beható vizsgálata után azt hiszem, hogy kijelenthetjük, a versek magukban hordozzák közvetlenül és közvetve – utalások formájában – is az itáliai Mátyás-kultusz jegyeit. Hunyadi Mátyás mint a törökverő hős és mint a kultúra fennmaradásáért folytatott küzdelem élharcosa tűnik fel a kolozsvári kötet ajánlóverseiben.

A Hunyadiak kiválósága csak a görög-római harcosok dicsőségéhez mérhető, ám ez sem a véletlen műve, hiszen család a nemes római Corvinusoktól ered, legalábbis az itáliaiak szerint. Ezt az antikvitásba visszanyúló ókori eredetmítoszt mi támasztaná alá jobban, mint a Heltai-féle kiadvány verseiben megjelenő paeon-magyar származástörténet. Két szempontból kellett megvizsgálnunk tehát az ajánlóverseket: egyfelől a költeményekben kirajzolódó Mátyás-portrét kellett szemügyre vennünk, másfelől pedig a szövegekben szereplő eredetelméleteket. A következő megállapításokat vonhatjuk le az elemzésekből: a kolozsvári kiadás egésze a nyugat-európaiaknak a Mátyásról és a magyarságról kialakított szemléletét tükrözi. Megfigyelésemet alátámasztják a következő – az elemzésekből kiolvasható – megállapítások:

1. A költeményekben Hunyadi Mátyás antik hőszként egyszerre tündököl a kiváló hadvezér, a törökverő és a kultúra pártolója, megmentője szerepben, ez pedig az itáliaiak szemléletét (Mátyás-mítosz) tükrözi.
2. A magyarok a paeonoktól Paeoniából származnak, akik rendkívül művelt és hősiességű nép voltak az ókori Hellaszban. Ez az alapvetően a német Melanchthon-tól származó eredetmítosz kiválóan megerősíti az itáliaiaknak a Hunyadiakról és a magyarságról vallott származástörténetét, ezzel egyenes arányosságban pedig alátámasztja az olaszok Mátyás-mítoszának jogosultságát is. A magyarok dicső múltjának, eredetének a következménye a Hunyadiak majdani kiválósága.
3. Az 1565-ös kolozsvári Bonfini-kötet kísérő szövegeinek mindegyike latin nyelvű, amely tényező még inkább nyomatékosítja fentebbi megállapításomat, miszerint a kötet Nyugat-Európa szemléletét hivatott tükrözni (még nyelvezetében is).

A kiadvány érdekessége abban ragadható meg, hogy a számos, nyugati látásmódot tükröző elem megléte mellett nem mellőzi teljes mértékben a hagyományos magyar szemléletmódot sem, ezt pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az ajánlóversekben megjelenő hun-előidőkonstrukció. A kötet szemléletmódja tehát részben kedvez a magyarságnak is a hagyományos eredetnarratíva megtartásával. Ezzel szemben a kiadásban megjelenő paeon-magyar rokonságelméletről érdemes megjegyezni, hogy ez a Melanchthon tanítványainak körében elterjedt újfajta eredetmítosz mérsékelten gyengítette a magyar protestantizmust, ugyanis egyértelműen elvitatta a magyarságtól a zsidó-magyar sorspárhuzamot, a kiválasztottságtudatot annak számos, a protestánsokra nézve oly kedvező következményeivel együtt. Éppen ezen okoknál fogva kérdéses lehet a kolozsvári kötet recepciójának a milyensége a protestáns szellemiségű befogadók körében.

X.

Felhasznált irodalom

A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve, szerk. BARTHA Tibor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1967. 473-511.

BÁN Imre, *Károlyi Péter Poétikája*, ItK, 1970/ 5-6., 560-565.

ERNUSZT Johanna, *Adrianus Wolphardus*, Bp., Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem Latin Filológiai Intézete, 1939.

HEGEDŰS István, *Egy olasz költő Mátyás királyhoz*: ItK, 1903/ 1., 79-85

HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, A Janus Pannonius-Társaság Kiadása, 1931. 221-224.

IMRE Mihály, *Melanchthon paeonjai és magyarjai – adalékok a magyar protestantizmus történelmi identitásának alakulásához* = I. M., *Az isteni és emberi szó párbeszéde, Tanulmányok a 16-18. századi protestantizmus irodalmáról*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2012. 119-173.

Janus Pannonius munkái latinul és magyarul, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp., Tankönyvkiadó, 1972.

Janus Pannonius: (tanulmányok), szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975. (*Memoria Saeculorum Hungariae*, 2)

KLANICZAY Tibor, *A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz* = K. T., *Hagyományok ébresztése*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976, 166-190.

KULCSÁR Péter, *Humanista történetírók*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.

KULCSÁR Péter, *Humanista történetírás Magyarországon*, Bp., Lucidus Kiadó, 2008. 60-94., 94-119., 143-172.

NEMESKÜRTY István, *A magyar széppróza születése*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. 140-197.

SZÖRÉNYI László, *Harmóniára teremtve, Tanulmányok Mátyás királyról*, Bp., Lucidus Kiadó, 2009, 45-63., 79-97., 131-141.

TÓTH István, *Múzsák fellegvára*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977. 33-50.